

УДК 340.34.01

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.15>

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ НА ЗАКОНОТВОРЧУ І ПРАВОЗАСТОСОВНУ ПРАКТИКУ

Стрійський Ю.В.,
помічник адвоката,
адвокатська компанія «LEXTER»,
м. Чернівці
e-mail: s.y. ginavtoros@gmail.com

Стрійський Ю.В. Вплив правової доктрини на законотворчу і правозастосовну практику.

У статті досліджується і розкривається вплив правової доктрини на законотворчу і правозастосовну практику. Зауважується, що на сьогодні доктрина позбавлена системного підходу щодо її використання у законотворчому процесі. Відповідно, вказане призводить як до зменшення цінності самої доктрини, так і негативних наслідків для правової системи в цілому. З цих позицій доктрина продовжує займати свою важливу нішу і життєве джерело у системі права. Саме доктрина формує правові поняття, якими користується законодавець і встановлює методи, за допомогою яких відкривається право і тлумачаться закони. Проте, навіть системне тлумачення правових норм не завжди може заповнити прогалину у правовому регулюванні суспільних відносин. Тому, саме у цьому випадку суди звертаються до правової доктрини, яка використовується для розкриття змісту правової норми, яка є наявною в законодавстві або ж відсутня у його змісті. Як правило, у змісті мотивувальної частини судових актів нерідко зустрічаються посилання на правову доктрину на підтвердження своєї правової позиції і для посилення її ефекту, що свідчить про виважене рішення, прийняте у справі.

Узагальнюючи аналіз матеріалів судової практики, можна сформулювати мету, задля якої використовується правова доктрина: заповнення прогалин у правовому регулюванні суспільних відносин, тлумачення правових норм та встановлення їх правової природи і змісту. Відповідно, можна констатувати, що правова доктрина уособлює в собі систему обґрунтованих, теоретико-наукових положень, що мають прикладне значення та застосовуються для усунення прогалин, правильного тлумачення та застосування правових норм і на цій основі пошуку оптимальних правових рішень.

Доводиться, що правова доктрина є своєрідним індикатором для відповідних подій, ситуацій, які можуть виникнути у сфері правового регулювання суспільних відносин. Тому, під час розробки проектів нормативно-правових актів використання правової доктрини дозволяє аналізувати динаміку розвитку суспільних відносин, що піддаються правовому регулюванню.

Ключові слова: правова доктрина, правове регулювання, судова практика, система права, тлумачення, закон.

Striyskyi Yu. The influence of legal doctrine on law-making and law-enforcement practice.

The article examines and reveals the impact of legal doctrine on law-making and law-enforcement practice. It is noted that today the doctrine lacks a systematic approach to its use in the law-making process. Accordingly, this leads both to a decrease in the value of the doctrine itself and to negative consequences for the legal system as a whole. From these positions, the doctrine continues to occupy its important niche and life source in the legal system. It is the doctrine that forms the legal concepts used by the legislator and establishes the methods by which the law is discovered and laws are interpreted. However, even the systematic interpretation of legal norms cannot always fill the gap in the legal regulation of social relations. Therefore, precisely in this case, the courts turn to the legal doctrine, which is used to reveal the content of the legal norm, which is present in the legislation or is absent in its content. As a rule, in the content of the motivational part of court acts, references to legal doctrine are often found to confirm one's legal position and to strengthen its effect, which indicates a balanced decision made in the case.

Summarizing the analysis of judicial practice materials, it is possible to formulate the purpose for which the legal doctrine is used: filling gaps in the legal regulation of social relations, interpreting legal norms and establishing their legal nature and content. Accordingly, it can be stated that the legal doctrine embodies a system of well-founded, theoretical and scientific provisions that have applied value and are used to eliminate gaps, correctly interpret and apply legal norms and, on this basis, search for optimal legal solutions.

It is proved that the legal doctrine is a kind of indicator for relevant events and situations that may arise in the field of legal regulation of social relations. Therefore, during the development of projects of regulatory legal acts, the use of legal doctrine allows analyzing the dynamics of the development of social relations that are subject to legal regulation.

Key words: legal doctrine, legal regulation, judicial practice, legal system, interpretation, law.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, як ніколи, потребує доктринального (наукового) збагачення всього нормативно-правового масиву. І це пов'язано не тільки з подальшим становленням та розвитком національної правової системи, а і з тими політичними трансформаціями що зараз відбувається в Україні [8, с. 31]. Актуальність вказаної проблеми також обумовлена розвитком євроінтеграційних процесів, що відбуваються на континенті, та в межах яких не лише зближуються національні правові системи, а й формується новий правовий порядок завдяки вдалому поєднанню здобутків різних правових сімей. Правова доктрина є основою конвергенції в межах правової системи ЄС. Крім того вона продовжує бути орієнтиром розробки найважливіших, тобто фундаментальних засад державотворення та формування національної правової системи України [8, с. 31].

Мета дослідження полягає у розкритті впливу правової доктрини на законотворчу і правозастосовну практику.

Стан опрацювання проблематики. Питанням пов'язаним із правовою доктриною приділялася значна увага як у теорії права так і галузевих науках такими вітчизняними науковцями як С.В. Бобровник, М.І. Козюбри, С.І. Максимов, М.Є. Мочульська, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, Н.Д. Гетьманцева, С.В. Вишневецька, О.М. Ярошенка та інших. Проте нові виклики сьогодення ставлять нові завдання, які необхідно враховувати в процесі формування національного законодавства, дослідження правозастосовної практики та впливу на них правової доктрини.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях при дослідженні тих чи інших правових явищ, дедалі частіше почали з'являтися терміни «доктрина права», «доктринальний». Найчастіше доктринальні аспекти розкриваються у дослідженнях, пов'язаних із проведенням порівняльного аналізу законодавства різних країн, при спробах дослідження правотворчості вищих судових інстанцій, у національній правозастосовній практиці [5, с. 191].

Термін «доктрина» є багатозначним загальнонауковим поняттям, має багатогранний характер, тому може розглядатися у декількох значеннях: як сукупність знань, теорій, ідей, понять, суджень про право, правові явища, норми права, правовідносини, система права, правотворчість; як погляди мислителів минулого і сучасного про право; як правову ідеологію – складову частину державної ідеології.

Якщо звернутися до етимології даної дефініції (лат. *doctrina* – вчення), то доктрина визначається як вчення, наукова концепція, наукове твердження, становище; сукупність узагальнених положень, провідних принципів; певна концепція, що визначає спосіб розуміння і дії у певній галузі знань [7]. Загальноприйнятим є сприйняття і розуміння правової доктрини як певної системи ідей про право, що визнане державою або ж юридичною практикою. При цьому «формами вираження правової доктрини можуть виступати доктринальне тлумачення правових норм, юридична догма, принципи права, визначення юридичних понять та категорій, правила вирішення юридичних колізій, правові позиції» [9, с. 33]. Необхідно зауважити, що «перспективними напрямками розвитку правової доктрини та її впровадження у правову систему є: використання доктринальних положень у правотворчому процесі, при здійсненні наукової експертизи нормативних актів та їх проектів, у судових правових позиціях (з обов'язковими посиланнями на доктринальну працю); виклад доктрини в актах доктринального тлумачення права» [9, с. 33]. Так, законодавець використовує правову доктрину для розробки і підготовки законопроектів. У змісті кожного закону, як правило, використовується понятійний апарат, що базується на працях вітчизняних науковців. Крім цього, доктрина, як опосередковане джерело права, дає законодавцю уявлення про державно-правові закономірності, надаючи можливість вибрати оптимальну модель регулювання» [9,

с. 33]. Проте, слід зауважити, що на сьогодні доктрина позбавлена системного підходу щодо її використання у законотворчому процесі. Відповідно, вказане призводить як до зменшення цінності самої доктрини так і негативних наслідків для правової системи в цілому. Відсутність системного підходу у виробленні певних знань, поглядів, наукових позицій зумовлює прийняття потокового законодавства, яке призводить до створення так званих доктрин його застосування.

Відповідно, доктрина повинна зайняти своє належне місце у процесі розробки нормативних актів, з огляду на ту обставину, що доктрина становила і продовжує займати свою важливу нішу і життєве джерело у системі права. Саме доктрина формує правові поняття, якими користується законодавець і встановлює методи, за допомогою яких відкривається право і тлумачаться закони. З цих позицій, законодавець часто лише висловлює ті тенденції, які встановлюються у доктрині та сприймає підготовлені нею пропозиції.

Доктрина слугує усуненню прогалин права. Так, відмежування трудових відносин від цивільних має доктринальний характер і знаходить відображення, на цій підставі, в судовій практиці [6, с. 4-5]. Адже «правильно визначена природа цивільного договору дозволяє ефективно виконувати своє призначення як правового засобу упорядкування суспільних відносин» [4, с. 105]. Узагальнюючи аналіз матеріалів судової практики можна сформулювати мету, задля якої використовується правова доктрина: заповнення прогалин у правовому регулюванні суспільних відносин; тлумачення правових норм та встановлення їх правової природи і змісту. Відповідно, можна констатувати, що правова доктрина уособлює в собі систему обґрунтованих, теоретико-наукових положень, що мають прикладне значення та застосовуються для усунення прогалин, правильного тлумачення та застосування правових норм і, на цій основі, пошуку оптимальних правових рішень. В умовах конституційної демократії «правильність застосування» – це застосування норм позитивного права відповідно до вимог принципу верховенства права, інших фундаментальних правових принципів» [10, с. 156].

Суди створюють «нове право» не лише з метою тлумачення неоднозначних для розуміння правових норм при вирішенні конфлікту правових норм, заповненні прогалин тощо, а й для захисту концепції справедливості діють проти закону, що розширює зміст нормативних положень, розкриває та підтверджує фундаментальні надпозитивні принципи правової системи [10, с. 158]. Відповідно, слід акцентувати увагу на побудові концепції природно-правового і справедливого правосуддя [3, с. 235], оскільки підвищення ефективності відправлення правосуддя у цивільних справах завжди входить до найбільш актуальних питань правозастосування [2, с. 143].

Система обґрунтованих, теоретико-наукових положень, що мають доктринальний характер направлена, перш за все, на вирішення практичних проблем, які повинні враховуватися у процесі правозастосування. В окремих випадках законодавство України прямо закріплює припис використовувати правову доктрину у правозастосовній діяльності. Так, у силу ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» «при застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі» [12].

Зазвичай, правова доктрина використовується поряд із нормами законодавства та судовою практикою. Оскільки чинне законодавство не позбавлено прогалин та колізій, відповідно, суди нерідко стикаються з необхідністю їх вирішення у своїй практичній діяльності. Розглядаючи спір, суд, у кожному конкретному випадку, визначає природу норм права, що підлягають застосуванню, оцінює суть конкретних норм права у взаємозв'язку з іншими нормами закону Застосуванню правових норм до обставин конкретної справи передують їх тлумачення відповідними способами. При цьому можна стверджувати, що необхідність тлумачення зумовлена не тільки і не стільки технічною недосконалістю зовнішньої форми частини правових норм (їх незрозумілістю, неоднозначністю), а впливає із суті право реалізації, оскільки в самій природі правової норми закладається необхідність її інтерпретації [1, с. 8]. Тлумачення ґрунтується на тезі, що система норм права повинна бути вільною від протиріч, і кожна норма повинна гармоніювати з усією системою. Тому в межах даної тези потрібно вибрати той варіант тлумачення, за якого правова норма буде найкраще гармоніювати з іншими нормами [1, с. 12]. Однак, навіть системне тлумачення правових норм не завжди може заповнити прогалину у правовому регулюванні суспільних відносин. Тому, саме у цьому випадку, суди звертаються до правової доктрини, яка використовується для розкриття змісту правової норми, яка є наявною в законодавстві або ж відсутня у його змісті. Як правило, у змісті мотивувальної частини судових актів нерідко зустрічаються посилання на правову доктри-

ну на підтвердження своєї правової позиції і для посилення її ефекту, що свідчить про виважене рішення, прийняте у справі.

Слід зауважити, що від правової доктрини залежать і якість правових позицій Конституційного Суду, який звертається до неї для вироблення своїх правових позицій і якість законів, що розробляються і приймаються. Як зазначається у юридичній літературі, активізацію впливу правової доктрини на удосконалення процесу правового регулювання суспільних відносин необхідно здійснювати у таких напрямках: «безпосередня участь у розробці вченими-юристами проектів нормативних правових актів та включення у їх зміст найважливіших концептуальних положень; проведення незалежної наукової експертизи законотворчої діяльності; використання загальновищезначаних наукових положень для обґрунтування і ухвалення судових рішень» [11, с. 273].

Правова доктрина є своєрідним індикатором для відповідних подій, ситуацій, які можуть виникнути у сфері правового регулювання суспільних відносин. Тому, під час розробки проектів нормативно-правових актів використання правової доктрини дозволяє аналізувати динаміку розвитку суспільних відносин, що піддаються правовому регулюванню.

Висновки. Відсутність загального концептуального та стратегічного розвитку законодавства та відсутність єдиного підходу до удосконалення правового регулювання суспільних відносин, недостатня активізація використання правової доктрини призводить, як правило, до прийняття багаточисельності законодавчих актів, множинних поправок до їх змісту та відсутності системності у законодавстві. Відповідно, правова доктрина повинна зайняти своє чільне місце у розробці проектів нормативно-правових актів, що поліпшить їх якість і ефективність у реалізації їх мети і завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антошкіна В.К. Способи і правила тлумачення норм права та договорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (29). Том 1, 2019. С. 8–14. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v4-1_2019/4.pdf.
2. Гетманцев М.О. Реалізація завдань цивільного судочинства через призму цифровізації правосуддя. *Collection of Scientific Papers «Private Law and Business»*, 2024, Issue 24, Part 1. С. 142–147. URL: http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2024/24/2024_24_1.pdf#page=142.
3. Гетманцев М.О. Право на справедливий суд як правова цінність суспільства. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (27 жовтня 2023 р., Чернівці)/ редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці: 2023. С. 232–236. URL: https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/docs/zbirnyk_conf_27.pdf.
4. Гетьманцева Н.Д., Процьків Н.М. Правова природа трудового та цивільного договорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 100–106.
5. Гетьманцева Н.Д., Вакарюк Л.В. Природа формування доктрини трудового права, виявляється її суть та значення для трудового права як самостійної галузі права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2023. С. 190–194. URL: http://lsey.org.ua/9_2023/45.pdf.
6. Дайджест судової практики Верховного Суду, у справах зі спорів що виникають із трудових відносин. Рішення внесені до ЄДРСР за період з 17.01.2018 по 02.01.2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/dajdzhest_VS.pdf.
7. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-20527>.
8. Клещенко Н.О. Роль правової доктрини на формування національного законодавства: реалії сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал* № 6. 2022. С. 31–33. URL: http://www.lsey.org.ua/6_2022/5.pdf.
9. Куп'янська А.М. Використання доктринальних засад юридичної науки в окремих думках суддів Конституційного Суду. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 32–37. URL: https://kup.edu.ua/doc/chasopis/chasopis_2022_1.pdf.
10. Перепелюк В. Вплив принципів права на формування єдиної правозастосовчої практики. *Публічне право*. № 4 (36). 2019. С. 153–161. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/36/pdf/pp-2019-36-17.pdf>.
11. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1. Загальнотеоретична та історична юриспруденція / О.В. Петришин, В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов, С.П. Рабінович; ред.: О.В. Петришин. Х.: Право, 2013. 975 с.
12. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.